

Nagy szünet után, másról...

Naplóbejegyzések a monori találkozóról

Június 25. este

Leírom: este – és ha alkalom adódik, mindig leírom –, s máris átúszik rajtam a méltóság egy szépformájú felhője. Úgy látszik, a virrasztó írástudó, a csillagok megszabta életritmusból a maga ügyei után sietve kiforduló gondolkodó, olvasólámpa fénykörében – ez a kép nagyon mélyen, nagyon jó helyen ül bennem, lelkemben felemel az egyszerű tény, hogy éjszaka írok. Volt idő – kamaszkorom –, amikor leveleim zárásakor feltétlenül odaszúrtam a dátum mellé ezt a laza, szememben mégis rangot adó időhatározót, akkor is, ha történetesen délután kettőkor zártam le a borítékot. Úgy éreztem, ezzel a költészet levegőjét árasztom el magam körül, s még az sem zavart, hogy csupán a zsebben észrevétlenül működtetett porlasztó berendezéssel: mélyebb igazság fedezetét éreztem apró füllentésem mögött; titkosságom, tilalmas merészségem kiszámíthatatlan, fél kezével mindig az ördögét szorongató elszántságom érzései öltöztek az éjszakai madár tollazatába. Valami ígéret volt számomra a puszta szóban: éjszaka. Azt jelentette a sokféle nyomorúságban, feltartóztatottságban, kétségbeesésben, hogy még minden meglehet. Ha a nap járása nem leverhetetlen hatalom fölöttem, még semmi sem lehetetlen. (Erre a lányokban, mesterkedésem célpontjaiban sohasem volt hallás.) Ideje volt tehát legalább utólag és legalább nekem, magamnak észrevennem ezt a vajákoskodó tiltakozást megveretettségeim és elzárultságom néha valóban megvesztegető látszata ellen.

De hát nem erről van szó.

Hanem át akarom gondolni a múlt heti monori találkozó (későbbi tankönyvekben: Monori Találkozó? – ez ma nem is eldönthető kérdés, de ha nem ismétlődik meg, semmi esetre sem) menetét, hozadékát, lehetséges eredményeit és következményeit.

A kezdeményezés Donáth Ferencé, ő kérte fel Csurkát a magyar kultúra, Kis Jánost a magyar politika, Bauer Tamást a gazdasági reform, Csoórit a nemzeti-

ségi kérdés végiggondolására, azzal az egy mondatban megfogalmazható céllal, hogy az elkészülő dolgozatok egyenként és együtt kezdeményezzék a válságban megrekedt magyar helyzetben életképes kibontakozási alternatívák szellemi feltételeinek kidolgozását, hogy egy olyan szellemi folyamatot kezdeményezzenek (túl a pontos helyzetjelentésen), amit a Csurka-esszé címe nevez meg legpontosabban: Új magyar önépítés. A célpontnak ez a magas övezetekben való kiválasztása magától értetődően teszi az értékelés egyik nézőpontjává a Szárszói Konferenciával való összevetést.

De ezt későbbre, a legvégére kell halasztani.

Kik voltak a résztvevők? Pár nap távolságából a következő neveket tudtam felidézni és leírni: Csoóri Sándor, Csurka István, Für Lajos, Perjés Géza, Vekerdí László, Réz Pál, Szűcs Jenő, Donáth Ferenc, Fekete Gyula, Elek István, Csengey Dénes, Kósa Ferenc, Kiss Ferenc, Szabó Miklós, Tamás Gáspár Miklós, Mészöly Miklós, Radnóti Sándor, Bauer Tamás, Tardos Márton, Lengyel László, Kenedi János, Bence György, Kis János, Rajk László, Solt Otilia, Sinkovits Imre, Kőszeg Ferenc, Demszky Gábor, Konrád György, Vargyas Lajos, Benda Kálmán, Vásárhelyi Miklós, Benda Gyula, Levendel László, Szalai Erzsébet... Akik (akitől a szövegeket kaptuk), Litván György... Emlékszem még egy közgazdászra, akinek nem tudom a nevét, aztán talán ott volt Varga Domokos és ezen kívül még legalább tízen, akiknek a nevére nem emlékszem. Én Csurkán keresztül értesültem arról, hogy meghívást kaptam (a szervezés egyetlen szempontja, úgy hallottam, s valóban úgy tűnik, a kezdeményezők legközelebbi ismeretségi körének számításba vétele volt), és az én feladatom lett meghívni Elek Pistát.

A kezdeményező tehát Donáth, ami ad rögtön egy kérdést, mi volt az indítéka a szervezésre, mi volt a reménysége rá, hogy össze is jön ez a pár évvel ezelőtt valószínűleg létrehozhatatlan találkozó? A Nagy Imre-kormány volt minisztere politikailag ismét aktívva akar válni? És a találkozó tényét elegendő induló tőkének érzi ehhez? Vagy mindössze erkölcsi kényszer működött itt? Olyan rossznak látja a helyzetet, hogy abban reménytelen lépéseket elmulasztani is bűn a szemében? Valóban politikai erő, politikára váltható erő ez a heterogén értelmiségi csoportozat? Annak látja Donáth? Vagy szellemi hagyatékozó kísérletnek szánta csupán az összejövetelet, közelgő halálára gondolva? A Petőfiker lebegett a szeme előtt? Vagy éppen és pontosan: Szárszó? Nagy Imre ötvenhárom és ötvenhat közötti pályáját igyekszik újrafutni? Az ő példájára értelmiségi mozgalommá tenni egy politikai hadszíntereken alulmaradt fejlődési koncepciót? Ha igen, miben állhat ez a koncepció? Hogyan képzelhető el, elképzelhető-e, elképzelendő-e értelmiségi mozgalommá válása?

És: volt-e annyi erő, szellem és elszántság az összejöveteletben, ami megengedi, hogy vele kapcsolatban komolyan vegyük a fenti kérdéseket?

Mit mondhatok ezekre a kérdésekre? Ahogy kivettem, Donáth politikai vákuumhelyzet létrejöttére számít, ötvenhatos magyar vagy nyolcvanas lengyel méretű összeomlásra. Emlékszem, amikor egy régebbi összejöveteleten azt

mondtam, ma a taktikázás biztos helyzettévesztés, mert politikailag egyszerűen nincsenek mozgásban azok az erők, amelyek kérdéseinket eldönthetik, tehát egy lehetőség van, a politika napi fordulataitól eltekinteni, és a történelemre hallgatózni, nehogy egy új reformeszmé megismételje Nagy Imre történelmi méretű baklövését („Elvtársak!” – a Parlament előtt) és helyzettévesztését – amikor ezt mondtam, Donáth nagyon élesen felfigyelt, és megjegyzésemet az aznap este elhangzott egyetlen figyelemre méltó gondolatnak minősítette. Monoron is oly szívélyes volt, hogy azt nemigen indokolhatja addigi egyetlen találkozásunk.

Attól tart tehát, hogy a várhatóan bekövetkező összeomlásban nem marad a színen életképes eszmé, távlatos politikai törekvés, töretlen éthosz, bátor szellem. És ezek megteremtésére keres szövetséget.

A szándék szárszói nagyságrendű.

Az együttes azonban, amelybe beoltani igyekezett, nem képvisel koherens szellemiséget. Inkább reprezentatív névsor, egy aláíróíven mutatna jól. A magyar értelmiség legjobbjai? Nem egyértelműen, de ha az erkölcsi minőséget is bevonjuk a mérlegelésbe: talán. Szégyenkezni mindenesetre nincs ok, nem dilettánsok összeesküvése igyekezett magát történelmivé avatni.

Két csoport volt jelen jól kivehetően, legjobbjaival képviselve, a Beszélőhöz tartozó radikális emberi jogi ellenzék, és a mi szárnyunk, a népiek, nemzetiek, a politizáló, küldetésvállaló írók. S aztán a politikai koncesszióból kiszorult reformközgazdászok, néhány radikalizmusra hajló transzcendens – ironikus („a kedély radikalizmusa” – itt talán helyén van ez a régebben engem is illetett szó?) és néhány elsőrangú történész, nyilvánvalóan a mi szárnyunk vonzásában.

Valamint Donáth kevés szavúan és kifürkészhetetlenül, és Sinkovits, tarkán, harsányan, kedvesen és lefegyverzően, valamiképp mégis játéknak véve az egészet.

(Minden este műsort adott a negyvenszemélyes vacsoraasztalnál.

Anekdota:

Sinkovits késve érkezik az orosz követség november 7-ei fogadására. Kedélyesen mentegetőzik a nagykövet előtt, aki becsben tartja a koprodukcióban készült Liszt Ferenc-film címszereplőjét.

– Bocsánat, de fellépésem volt. Szavaltam.

A követ csupa kedély:

– Á, Imre! Száváltál? Biztosán á tálprá mágyárt!

– Á, azt a parlament előtt szoktam szavalni, amikor azt akarom, hogy hazamenjeteek.

A magyart kitűnően beszélő nagykövet fordít a társaságnak, magyar részről hűdéses, béna várakozás, de orosz részről nevetés, játékos fintor a jutalma a kópéságnak, hátlapogatások, derűs, de sokat mondó koccintás.)

Ennyire bele vagyunk keveredve?

Június 29. hajnal

Csurka nem olvasta fel a dolgozatát (mindannyian megkaptuk a négy alapszöveget, számozott példányokat, amelyeket a találkozó végén mindannyian visszaadtunk, hogy véletlenül se lehessen a szándékoltnál hamarabb nyilvános a tanácskozás), és talán ez volt a baj, ez volt az oka annak, hogy laposan indult meg a tanácskozás.

Pista opponense Szabó Miklós volt, és az, hogy az ő gondolatai érdektelennek tűntek, több, mint érdekes. Általában is az volt a benyomásom, hogy a történészek nem sokat tudtak mondani, nem voltak felfedezés – értékű elemzések – mintha szép lassan, óvatlanul köztudottá vált volna az elmúlt negyven évről minden. Mintha úgy állna a helyzet, hogy többet vagy mást csak akkor tudhatunk magunkról az értelmiségi csempészforgalomban levő közhelyeknél, ha más viszonyba tudnánk kerülni a helyzetünkkel.

Csak a magatartás forradalma hozhat új szellemi tágasságokat – ezt látszik igazolni az, hogy az írók és az ellenzék figurái játszottak főszerepet az összejöveten.

Rögtön Szabó Miklós után feltettem a kérdést: Mi a célja együttlétünknek? Három lehetőséget tartottam elképzelhetőnek. 1. Pusztta tájékozódás, ismerkedés, eszmecsere. 2. A magyar értelmiség egy határozott arculatú csoportjának tekintve magunkat cselekvési program, közösen vállalható magatartás kialakítására teszünk kísérletet, esetleg a magyar értelmiség javának, élvonalának tekintve magunkat, a kiterjedésben óhajtunk ajánlatokkal, példával fellépni. 3. Politikai program kialakítására törekszünk, és ennek megfogalmazásán túl arra is vállalkozunk, hogy gondolatainkat közvetlenül politikai síkra visszük, azaz szervezkedésbe kezdünk.

Donáth válaszolt, indokoltan tartotta a kérdést, és „egyelőre” „ez alkalommal” az első verziót tartotta helyesnek. Többen csatlakoztak hozzá, de a felszólalások többsége ellentmondott ennek mértéktartó döntésnek, és kibontakozási programot sürgetett (lemondván azonban ennek koncepciózus kialakításáról, leginkább valami bizonytalan óhajtó módban).

Csurka maga is arra jutott esszéjében, hogy létre kell hozni egy, a politikára merőleges léttingelyt, amelynek mentén értéktől sűrű autonómiák, egyáltalán, méltó élet jöhet létre. A zseniális analízis után éppen ez volt gondolatmenetének gyengéje: ez egy demokráciában lehet stratégiája az értékpusztulás megfékezésének, egy diktatúrában azonban minden sivárság, üresedés, silányulás és törpülés oka elsősorban maga a diktatúra, melynek legelső jellemzője pontosan az, hogy a társadalomban nincsenek rajta kívül eső területek és rá merőleges irányok.

Úgyhogy azt hiszem, maga a mértéktartó döntés tette lapossá az első napi vitát.

(Feltűnő volt, hogy mindenki kerülte az ellenzék és az első nyilvánosságban publikálók közötti ellentmondások, nézeteltérések érintését. Taktikázó hangütés,

kölcsönös megértés és becsülés jelei mindkét oldalon. Az is kétségtelen, hogy ehhez az ellenzék tette a nagyobb lépést a saját sáncaiból, még a hivatalos politikát is úgy tekintették, mint egyezkedő partnert.

Valószínűleg arról van szó, hogy miközben mi egyre erősebben és gyakrabban érezzük meg a nyilvánosság határait, egyre több elhallgathatatlan dologban lehetetlenülünk el a lapokban, és ezért a szamizdatban való publikálás vagy a nyugaton való publikálás mindannyiunkban jelenlevő kísértés, eközben az ellenzék belátta gyökértelenségét, elszigeteltségét, és ebből kimozdulandó, tesz egyezkedő lépéseket.

De mindez mindkét részről átgondolatlan – ez tette néha csevegővé a tanácskozást, és komolytalanná a Szárszóval való összevetést. – Nem elhatározásra jutott és elszánt gondolkodók és csoportok jöttek össze, hanem tájékozódó, kissé tanácstalan értelmiségiek. – Vagy a tájékozódás módjai változtak volna meg ilyen radikálisan?)

Itt talán be is lehetne fejezni. Hogy pár hét alatt így kihűlt bennem az összejövetel, az is mutatja gyengeségét. Mindenki kevesellte, ami történt, ez a meggyőződésem.

A következő alkalommal – ha lesz – sok minden világossá válik.

De akkor mi tartott oly erősen a hatása alatt a hazaérkezés után, hogy mint a Lengyelországban bujdosó Rákóczi Esze Tamásnak, úgy üzentél a tanácskozásról Erdélybe Tar Feriékkel?

Nem, nem, ne engedd el ezt a kérdést egy kedvetlen pillanatodban.

Kerülj beljebb!

Július 3. délután

Micsoda álmos tartózkodás!, két napba beletelt, mire az asztalhoz kényszerítettem magamat. Élesen vetődik fel a kérdés mostanában, hogy kivetem-e magamból végleg Keszthelyt mint lehetséges vállalkozások eddig számon tartott terepét, vagy hagyom, hogy ez a szinte minden pontján méltatlan, csak zuhanás-élményekben érinthető, de bonyolultságában nagy odafigyelést kívánó erőtér része legyen az életemnek, csatlakozzon a magam körül tudatosított országhoz, valahogy úgy, mint a lábmosó vályú a versenyúszó medencéhez.

De most ezt a kérdést félreteszem, folytatva a félben maradt gondolatmenetet Monorról.

Létfontosságú eseménynek leszek, vagyok, voltam részese, a készülődés, az ott töltött idő és a hazatérés utáni napok uralkodó benyomása volt ez.

Miért?

Az első ok talán az összejövetel létrejöttének módja. Az a természetes mozdulat, amellyel lefoglaltatott a monori kemping, felverődött a sátor, és összehívódott a társaság úgy, hogy az egyetlen hivatali működés a BM mozgása volt a folyamatban. Független értelmiségiek találkozója volt a monori, nem kértük

vagy követeltük gyülekezési szabadságunk elismerését, hanem éltünk vele, mint a beszívott levegővel. Vannak kultúrák, vannak országok, amelyekben hosszan kellene magyarázni e mozzanat jelentését és jelentőségét – nálunk mindez triviális, már-már gyanús az. (Annyira, hogy megint kedvetlen lesznek, mialatt ezt a mondatot leírom.)

Magában ebben a mozdulatban a magatartás forradalmát érzékeltem volna megkezdődni? Bizonyára igen.

Azután megint egy elemi dolog: maga a meghívás ténye (így éreztem) rangot ad a jelenlevőknek. A magam részéről megtiszteltetésnek vettem, hogy ott lehetek, ilyen gesztussal is adta át a meghívást Csurka.

És hát azért elsősorban a tárgy kiválasztása, az előzőleg elolvasott esszék. Mintha valóban létezne felelős és független magyar értelmiség, melynek legjobb képviselői szembenézni készülnek az ország helyzetével, a kiút keresésére vállalkoznak.

Mint máskor sem, nem jegyzeteltem. Ezért minden nap nehezebb felidézni a tanácskozás menetét.

Csurkában kénytelenség volt méltatni azt a helyzetelemzést, és könnyű volt bírálni a vázolt kilábalási alternatívákat. Ami miatt a vita langyos maradt, az a megérintettség, a válaszra kényszerítettség élményének általános hiánya. Pista minden gondolatilag esendő ajánlata (a családban kialakítandó független értékvilág, amelynek képviselőiben a gyermekek hadoszlopai meghódítják az iskolát, és más irányokban is lezajlik az autonómia honfoglalása, nem törve a megszerzhetetlen politikai hatalomra, hanem mintegy radikálisan máshová helyezve át a lét súlypontját), tehát Pista minden esendő ajánlata mögött megszenvedett, cinizmus-örömök ellenében megtartott pátosz izzott, világosan éreztetve, hogy ha a megoldás nincs is felfedezve, a hívás nagy és elháríthatatlan, hogy akármilyen módon és áron, de meg kell nyernünk az életünket, elképzelhetetlen tehát, hogy bármilyen ez irányú kísérlet alábecsülhető, kicsinyelhető, nevetséges stb. legyen, a leggyengébb, legesendőbb mozdulatot sem szégyellhetjük annyira, hogy elmulasszuk. És ez a kihívottság, elhívottság, kényszerítettség hiányzott mindazokból, akik megjegyzést fűztek a dolgozathoz.

Tamás Gázsi fontos kérdést tett fel.

Minden gondolatmenet értékpusztulások végeredményeként állítja elénk az ismert helyzetet. Tessék őt felvilágosítani arról, hogy milyen értékek pusztulásáról van szó? Milyen értékek voltak itt készen, és mentek azután veszendőbe?

Csak én próbáltam felelni neki két nappal később, pedig termékeny irányt ajánlott a kérdéseivel. (Amelyekre ő maga sem válaszolt – ma sem tudom tisztán látni a szándékát.)

Fekete Gyula nagyon laposan beszélt, majdnem egy órán keresztül a negatív népszaporulatról és egyéb régi vesszőparipáiról. Komolyan az az érzésem, hogy Gyula nagy és súlyos kérdéseket koptat és lényegtelenít el azzal, hogy egyre igénytelenebb, már-már verkliző módon érinti meg őket. (Amióta elkezdte publikálni aforizmáit, teljesen képtelen az egymondatos bölcsességeknél nagyobb

ívben gondolkodni, beszédeinek nincs szerkezete, iránya, logikája, csak állandóan ismétlődő motívumai vannak. (A modern próza diadala lenne ez az öreg realista fölött? – Mindenesetre egyszerre szomorú és ingerlő.)

Benda Kálmán, Levendel László és még mások is túlzóan sötétnek mondták Csurka analizisét (hogy tudniillik minden rombol, szétmállaszt és zülleszt ötvenhat mibenlétének elhallgatása, az „ösbűn” titokban tartása, aminek következtében egész létünk, egész kultúránk leszakadt gyökereiről, rejtegetni és (vagy) meghamisítani kényszerül alapvető indítékait (az ötvenhatos szabadság-, függetlenség- és demokráciaeszményeket), leplezni legelemibb élményét (a leveretettséget és feltartóztatottságot), hogy következésképpen létünk, kultúránk, politikánk, demokráciánk csak kvázilét, kvázikultúra, kvázipolitika stb., és hogy a helyzet ilyen logikájának csak egy teljes összeomlás vethet véget, hacsak nem találjuk meg az önépítés új módus vivendijét), tehát Benda, Levendel és még mások is elkeseredettségében túlzónak, aránytévesztőnek mondták ezt a diagnózist. Levendel például kitért arra (visszavonva a Csoórral közös Me-nekülő emberek alapeszméjét), hogy az önpusztítás eltömegesült módozatai, az alkoholizmus, a kábítózás, a személyiség szétrohadása nem írható egyértelműen és közvetlenül a lappangó diktatúra számlájára, legutóbb például Svédországban (ahol demokrácia van) járt, alkoholelvonó intézetekben és egyéb devianciaraktárokban a statisztikai mutatók robbanásszerű emelkedése párhuzamos a mi indexeink alakulásával, másról lesz itt szó, és különben is, ebben az országban lehet élni.

(Itt közbe akartam vetni – de aztán nem tettem – azt a már az Eötvös-esszében megsúrolt gondolatot, hogy noha az emberi létnek valószínűleg vannak egyetemes, társadalom fölötti vagy alatti meghatározottságai és antinómiái, és a politika kicsinyes iszapbirkózásaitól megundorodott lélek úgy érezheti, hogy sorsa közvetlen meghatározottságainak övezetétől elfordulva, az egyetemes összefüggések közé lendülve a méltóbb terepet választotta, a valóság mégis az, hogy lényegi ellentmondásokat hordozó, alacsony tendenciákat állandósító társadalmi közegben ezek az egyetemes kérdések egyáltalán fel sem merülhetnek, meg sem nyilatkoznak, meg sem fogalmazhatók és meg sem közelíthetők helyesen – a velük szembesülni kívánó ember nem tehet mást, mint megpróbál feléjük igyekezve keresztülvágni a társadalmi lét övezetein, hogy azokat a lehetőségig harmóniába rendezve tudhassa meg, hol is érnek véget a társadalmi lét kérdései, és hol kezdődnek az ember entikus minőségéből eredő antinómiák, kérdések, tragédiakonstellációk és üdvösségtávlatok.

Talán el kellett volna ezt mondanom. Ha ebben a korai pillanatban sikerült volna olyan meglepetést okoznom, frontot ütnöm, helyesléseket és ellentmondásokat kihívnom, mint az utolsó nap délutánján, valószínűleg nem fajult volna udvariasan és sótlanul lapossá Pista nagy esszéjének megvitatása.

De hát, mint alighanem mindenki, én is inkább figyeltem, tájékoztam, a készülődő szándékokat fürkésztem még ekkor.

És amikor Levendel meg Benda beszélt, elháríthatatlanul felidéződött bennem egy régi emlék. Valahogyan (talán Feri útján) elvetődött hozzám egy gépelt példánya annak a jelentésnek, amelyet Kornidesz Mihály és Knopp András a Központi Bizottság számára készített a Bibó-emlékkönyvről. Még a nyolcvanas évek elején olvastam. És határozottan az volt az érzésem, hogy néhány felszólaló szeme előtt egy a tanácskozásról a közeljövőben megíródo ugyanilyen jelentés lebeg, hogy ebben a virtuális jelentésben igyekeznek elfogadhatóvá alakítani a maguk jellemzését.

Ez egy merőben új distanciát adott az egész összejövetelnek: benyomult ide is a Párt. És ugyan hogy lehet másképp érteni a találkozó céljának önkorlátozóan szűkkeblű kijelölését, mint úgy, hogy ezzel az egész képzeletbeli jelentés alapkategóriáit akarta volna jó előre úgy megadni a társaság, illetve Donáth, hogy az majd elfogadható legyen a pártközpontban.

Ha pedig ez így van, ez a társaság, illetve Donáth egyszerűen alkukhelyzetbe akarta hozni magát egy pontosan kimért, nem túl kicsi, de véletlenül sem túl nagy fenyegetésdózissal – mit ad a pártközpont, ha a fenyegetést visszavonjuk.

Ez egybevág azzal a régebbi gondolatommal, amely szerint Magyarországon csak a működésbe nem lépett, önként visszatartott autonómiáknak lehet politikai súlyuk, az engedményeket és vívmányokat nem autonóm módon kinyilvánított és képviselt érdekek melletti nyilvános és politikus fellépés teremti meg, hanem éppen ellenkezőleg, ezekkel az engedményekkel van megfizetve a függetlenségtől, az autonómiától való taktikus értékű tartózkodás. – A kérdés: elvihet-e ez a taktika autonómiaövezetek intézményesítésének politikai kényszeréig, ahol aztán új stratégia kezdődhet, feltörve az ördögi kör logikáját? – Donáth valamiért úgy gondolja, hogy igen. Meg kell kérdeznem tőle, mire alapítja ezt a reménységet.

És ha már itt tartok, még egy kérdés: ugyan mi állhat abban az azóta bizonyára elkészült jelentésben? Alkukényszert vagy merevedéskényszert keltett a találkozó a politikusok ránk figyelő szárnyában? – Hallottam például, hogy éppen a találkozó idején volt az engedélyezés utolsó fázisában a *Hitel*, melynek egyelőre egyik választott szerkesztője vagyok. Milyen fordulatot adott például a lap ügyének monori szereplésünk? És egyáltalán: mit lép lépésünkre a politika, melynek mindenhatósága a találkozó létrejöttének pusztá tényén demonstratív kicsorbult?

– A kérdés nem szónoki: egy ütött-kopott lakókocsiban ott időzött a kempingben a BM három embere is, és mivel meg se próbáltak valamilyen módon közbeavatkozni vagy hallótávvolba jutni, valószínű, hogy nagyon is hallótávvolban voltak, azaz magnóra vették az egész tanácskozást. Van tehát miről jelentést írni.

A politikának nyilván abból kell kiindulnia, hogy itt most találkozott az illegális ellenzék, és a csoport voltának elkendőzése árán legális, publikáló, a nyilvánosságban megtúrt, lapengedélyre váró népi-nemzeti politikáló írószárny. „Kézen fogtátok az ellenzékét” – mondta állítólag Fekete Gyulának Knopp András.

Mit jelent ez a politika számára?

Kétélű fejlemény.

Jelentheti azt, hogy lám, az írók is megmutatták igazi arcukat, mi pedig csak erre vártunk, készüljenek tehát a listák, lépjenek életbe a szilenciumok, adassék ki a nyilvános szereplések tilalma stb. Ellenzékben vannak, utaltassanak tehát át a BM felügyeleti körébe. Viszont számolni kell azzal, hogy ezen intézkedések következtében a mai magyar kultúra jelentős képviselői és ezek vonzásából eredően jelentős tömege szamizdatba vonul, illetve kényszerül, gyökeresen megváltoztatva, megnövelve a *Beszélő*, a *Hírmondó* és az AB könyvkiadó jelentőségét, és más ilyen fórumok keletkezésének folyamatát indítaná meg. Lépés-kényszerbe hozná az egész mai magyar kultúrát, de legalábbis alapvetően átrendezné annak politikai aspektusait, polarizálná az erőket, a szélsőségek logikáját szabadítaná el, következményei messzire vihetnének. Az ellenzék közönsége egy szempillantás alatt legalább hússzorosára nőne, ami konzekvenciákkal járhatna az ország politikai helyzetére nézve. (Ez esetben persze nincs lap.)

Másrészt jelentheti azt is, hogy lám, az ellenzék tudatára ébredt elszigeteltségének, törekvései pattallásának, és a magyar szellemi élet egy legális tényezőjéhez közeledett, érzékelhetően taktikusan, az egyezkedés készségét hangsúlyozva, óvakodva a korábban gyakorolni próbált (az első nyilvánosságban publikálóknak címzett) morális terrortól, hajlandónak mutatkozva arra, hogy a fennálló helyzettel, az abban létező szellemi és politikai attitűdökkel mint realitásokkal számoljon, és azokkal reflexív viszonyban építse fel új stratégiáját. Ami viszont azt jelenti, hogy lehetőség nyílik a szamizdatnak az első nyilvánosságba való óvatos bekalauzolására; a magyar nyilvánosság, a magyar szellemi élet kettészakítottságát, az illegalitás vagy félillegalitás létezését megszüntetni politikai lehetőség kínálkozik azok helyett a rendőri eszközök helyett, amelyeknek frontális bevetésétől valami éveken át visszatartotta a politikai vezetést.

Vagy esetleg: az ellenzék a trójai faló trükkjével kísérletezik.

Hogyan fordítja le magának az eseményt a politika? Erről egyelőre semmi információm nincs. Lehetőségei nagyjából a fentiek.)

A hosszú kitérő is mutatja, mennyire esendő és viszonylagosan értendő az értelmiség „függetlensége”. Így is lesz ez mindaddig, amíg nincs sajtó- és gyülekezési szabadság, vagyis amíg az értelmiségnek nem lesz módja közvetlenül a néphez, az országhoz fordulnia.

Addig a gondolkodás függetlenségével és a lét függőségével kijelölhető paradoxonban élünk.

De folytatom.

Várható volt, hogy a nemzetiségi kérdés, Csoóri esszéje (*Eltemetetlen gondok a Duna-tájon*) felforrósítja a hangulatot. Így is történt. Csoóri felkavaró írásán és személyiségén túl elsősorban azért, mert a nemzetiségek ügye az a terep, ahol egészen nyilvánvalóan kevés tájékozódást, eszmecszerét folytatni, egymás gondolataival ismerkedni, és ahol, amint az hosszú évek tapasztalataiból kiderült, nem lehet a hivatalos politikai vezetés kezdeményezésére számítani. Ezt a vitát

tehát egyáltalán nem árnyékolta be a különben végig jelenlevő, és a tisztánlátást, következetességet, a gondolat egyenes röptét akadályozó két mozzanat: a ráérős önmegtartóztatás és a politikai vezetéshez fűződő viszony meghatározatlansága, összekentsége, szisztematizálhatatlansága.

Mit lehet tenni, méghozzá a lehető leggyorsabban? – Mindenki előtt világos volt, hogy ennél kisebb vagy tartózkodóbb kérdés itt fel sem vetődhet.

Amik szükséges lépésként felvetődtek:

A kormány mellett működő nemzetiségi tanács létrehozása. – Csoóri, de már korábban Illyés gondolata; Kádár már többször elhárította mint szükségest, de vállalhatatlant. Mindenki nyomatékosan egyetértett azzal, hogy ezt kezdeményezést rövid időn belül meg kell ismételni, de hogy ez mi módon történjen, abban nem született megállapodás.

Európa figyelmét felkelteni. A világbotrányt világbotrányrá tenni. – Talán Bende Kálmán vagy Für Lajos mondta így. – Ezt mindenki szükségesnek tartotta, de senki sem remélt tőle sokat. Mészöly mondta azt, hogy meg kell találni a módját, és Európa nagy és evidenciában levő kérdéseinek összefüggésrendszerében kell megjeleníteni az erdélyi, szlovákiai és jugoszláviai abszurditásokat. Különben „panaszkozó nemzet hírébe kerülünk”, és unalmassá tesszük magunkat, mielőtt érdekessé válhattunk volna. Ki kell aknáznunk a tragikus helyzetünkben rejlő nagy szemléleti távlatokat. – Ez mélyen egybevágg azzal a régebbi gondolatommal, mely szerint a kisebbségi konstellációk halmazát ma éppen Európa meghatározottságaiból lehet legtávlatosabban levezetni. (→ *Nemzedéki napló* + a magy. cigány-esszé bevezetője.)

Keresni az együttműködést a diktatúrákba préselt román stb. nép jobbjaival, ami elvileg kétségtelenül a legtávlatosabb iránya a militáns nacionalizmusok oldásának. Tamás Gazsi nagyívű és meggyőző fejtegetésben bizonyította, hogy ami Romániát illeti, mennyire járhatatlan út ez. És itt jött el a találkozó számomra legdrámaibb és leghitelesebb pillanata. Izgatottan szót kért Réz Pál, és a meghatározottabban elutasította Gazsi érvelését. Igenis keresni kell ezeket a kapcsolatokat, mondta, ő például személy szerint ismer román családokat, akik a Vasgárda vérengzései idején magyarokat bújtattak. És jó lesz most is gyorsan összeírni ezeket a címeket, arra a közeli időre gondolva, amikor akár magyar vér is folyhat, nem csak magyargyalázás a televízióban és a sajtóban. Mondom, megrázó, hiteles pillanat, Gazsi csak meghajolni tud. Réz még Csoórinak egy mondatát is (amely a pártfőtitkártól az utcaseprőig minden románt egy kalap alá kerít a dühödt nacionalizmusban) élesen elutasítja: ilyen nem lehet mondani egy népről, ez méltó párja a magyarság distinkció nélküli lefasisztázásának, ez megengedhetetlen.

Aztán Réz felhevülten leül, Csoóri sietve bejelenti, hogy az idézett mondatot természetesen törli. Azután egy hosszú pillanatilag néma mindenki. Ez a látszólag jelentéktelen apróságban tett helyreigazítás mélyebben engedett betekintést a küszöbön álló tragédia bugyraiba, mint az összes elemzés együttvéve. Torokszorító pillanat.

Ön- és helyzetértelmezések 1985-ből

Csengey Dénes az 1960-as évek végétől, ha rendszertelenül is, de naplót vezetett. Hagyatékában húsznál is több füzet maradt fenn, ezek közül néhány teleírva, mások csak elkezdve egy-egy bejegyzéssel, de például a gépjárműműszaki tanfolyamon vezetett jegyzetek között, a belső égésű motor ábrái mellett is találhatóak autobiografikus feljegyzések. A fiatalkori, középiskolai naplók még jellemzően egy-egy lezárt nap végén íródott egyszerű beszámolók, az 1970-es évek második felétől azonban elsősorban napokkal, hetekkel, adott esetben évekkel a történések után készült retrospektív, önértelmező, az események motivációit, hatásmechanizmusait elemző esszéisztikus eszme-futtatások, emlékeztetők, melyekben a szerző nem „hangosan”, hanem „írásban” gondolkodik.

Az 1985-ös naplók egy A4-es barna műbőr-kötésű füzetben maradtak fent. Az első néhány bejegyzés január 12. és január 16. között készült, és érdekes módon nem a közelmúltra, hanem az diákkori emlékekre fókuszálnak, az íróvá válás szándékának megjelenésére, ennek családi fogadtatására és folyamányaira.

Félév után került ismét használatba a füzet, Csengey 1985. június 25. és július 4. között, azaz másfél héttel a monori találkozó után ült asztalhoz, hogy rögzítse emlékeit, benyomásait a tanácskozásról, levonja a tanulságokat, illetve számba vegye a lehetséges eredményeket, következményeket. Fontos megemlíteni azt is, hogy az ezt követő bejegyzés a naplóba 1987 őszén, az első lakiteleki találkozót követően született, ez a gesztus talán pozícionálja a monori tanácskozást a rendszerváltást megelőző, előkészítő események sorában.

De miért volt fontos Monor, milyen kontextusban kerül szóba napjainkban, és miért merül sokszor a feledés homályába Lakitelek árnyékában?

1985. június 14. és 16. között a magyar ellenzéki értelmiség negyvenöt tagja gyűlt össze a monorierdei kempingben Donáth Ferenc kezdeményezésére. Az ő személyének is köszönhető, hogy ekkor még a demokratikus ellenzék képviselői, illetve a népi írók egyaránt megjelentek a szárszói konferencia mintájára megszervezett eseményen. Inkább nevezhetjük az egymás gondolataival ismerkedő, mintsem progresszív eseménynek, a nulladik közös lépés volt ez a változást kívánók, sűrűtők táborában. Ilyen általános, egységes megmozdulásra a későbbiekben már nem került sor, a nyolcvanas évek előrehaladtával a törésvonalak egyre kontúrosabbá váltak, 1987-ben Lakitelken már csak Konrád György képviselte a demokratikus ellenzékét, ezt követően pedig tovább polarizálódott az ellenzéki gondolkodás, ez talán legerőteljesebben az 1989. november 26-ai négyigenes népszavazás ellentétes megközelítésével és kommunikációjával eszkalálódott, vált nyilvánvalóvá és visszavonhatatlanul véglegessé. Fogalmazhatnánk úgy, hogy a közös gondolkodás és kulturált eszmecsere utolsó, Édenből való kiűzetés előtti állapotát mutatja meg nekünk a monori találkozó, amikor az egymástól eltérő gondolkodásmódok még igyekeztek meghallgatni a másikat, és kocsmai veszekedés helyett érdemi diszkussziót

folytatni. Az utókor számára talán éppen ezért a heterogén *egység* szinonimája lett Monor, az elveszett ártatlanságé, de ha jobban megvizsgáljuk, ez a bűnbeesés előtti állapot sem több, mint illúzió, egy pillanatfelvétel, ami Donáth 1986-os halála miatt megismétlés és előremutató eredmények nélkül maradt.

A monori találkozó tanulsága, hogy a népi írók csoportja a *Beszélő* köréhez tartozókkal összhangban látja a helyzetet, egyetért a korképben, a kórképben. Mindenki elkerülhetetlennek látja a változást, de a változás, változtatás mibenlétére eltérő alternatívákat keres, kínál, így Monorról együtt továbblépni lehetetlen vállalkozás.

Csengey Dénes naplójában mérlegeli a folytatás lehetőségeit, de hiányérzések is hangot ad. Mivel másfél-két hét távlatából három különböző alkalommal keresi a találkozó hozadékát, nem teljesen koherens a szöveg, nincs egyértelmű zárlat, befejezés, a füzetben feltűnik a július 4-ei dátum is elkészült bejegyzés nélkül. A monori találkozó kis epizódjaira való visszaemlékezésből, értelmezési kísérleteiből hozadékként mindenképpen előttünk maradhat Réz Pál tisztán látó, méltóságteljes alakja, aki mint szerkesztő, mint lelkiismeret a három nap alatt a legnagyobb hatást gyakorolta Csengeyre két apró, de annál jelentősebb megnyilatkozással.

Csengey Balázs

CSENGEY BALÁZS (1985) magyar nyelv és irodalom szakos bölcész és tanár, az MNMKK – PIM – CSTA munkatársa, a PTE BTK Irodalom- és Kultúratudományi Doktori Iskola hallgatója.